

СТАНОВЛЕННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XIX СТ. НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Актуальність даного дослідження пояснюється тим, що досвід участі громадськості в розвитку освіти на Лівобережній Україні, який ще не достатньо вивчений історичною наукою, буде сприяти вирішенню сучасних проблем в освітній сфері.

Досліджувана тема частково висвітлюється в працях Жук В.Н. та Пустовіт Т.П. [8], Борисенка В.Й. [3], Самойленка Г.В. та Самойленка О.Г. [13], Кравця В.П. [9]. Але значний фактичний матеріал по даній темі міститься в Центральному державному історичному архіві України в м.Києві, Державному архіві Полтавської області, Державному архіві Чернігівської області, у Відділі державного історичного архіву Чернігівської області в м.Ніжині.

Для висвітлення даної теми окреслені наступні завдання: простежити механізм реалізації політики самодержавства в галузі народної освіти; визначити ставлення громадськості до державних та приватних початкових навчальних закладів.

У галузі освіти царська Росія в першій чверті XIX ст. продовжувала відставати від передових країн Європи. Кількість шкіл та інших учбових закладів на Лівобережній Україні, як і в усій Російській імперії, була незначною у співвідношенні з чисельністю всього населення.

На початку XIX ст. у розвитку освіти відбулись значні зміни. Царський уряд через школи намагався задовольнити потреби країни в освічених кадрах і одночасно витравити в українського народу національну свідомість, денационалізувати і нав'язати йому почуття покірливості й меншовартості. Царизм приступив до ліквідації національної школи в Україні, яка вивела її свого часу врівень з найосвіченішими державами Європи. Почалось насадження нових типів навчальних закладів [3, с. 407].

На початку століття імператор Олександр I проводить реформу системи освіти. У 1802 р. було утворено Міністерство народної освіти, а в 1803 р. опубліковані "Попередні правила народної освіти" [5, с. 4]. Згідно них у країні створювалися навчальні заклади чотирьох типів: парафіяльні училища, повітові училища, гімназії та університети. Міністерство освіти взяло шкільництво під найпильніший контроль. На місцях його здійснювала адміністрація створених протягом півстоліття учбових округів. Навчальні заклади Лівобережної України підпорядковувались Київському учбовому округу. За статутом 1804 р. створювалась система освіти, за якою в парафіяльних училищах викладалося те, що необхідно було знати при вступі до повітового училища, в повітових училищах навчали тому, що потрібно знати для навчання в гімназії. Гімназії, в свою чергу, розглядались, як підготовчі заклади для вступу в університет [9, с. 79].

Становлення нової початкової освіти на Лівобережній Україні в першій чверті XIX ст. відбувалось в умовах українського національного відродження, рушієм якого було дворянство. Широкі народні маси не були активними учасниками цього процесу, оскільки перебували в кріпацькій неволі, і не мали можливості впливати на культуру та освіту. У своїй масі вищі прошарки суспільства дбали переважно лише про освіту своїх дітей.

Царизм намагався перекласти витрати на освіту народу на його плечі, фактично повністю самоусунувшись від них. Тому створення парафіяльних училищ відбувалось досить повільно і малопомітно. Князь О.Б. Куракін прагнув залучити дворянство до їх

влаштування і звернувся з відповідною пропозицією до всіх повітових маршалів Полтавської та Чернігівської губерній. Розрахунок генерал-губернатора на те, що в дворянстві, як культурному класі суспільства, він зустрине співчуття, не справдився. Це був час кріпосного права, коли про освіту кріпаків не тільки не думали, але вважали її зайвою й непотрібною. Багато дворян навіть не відповіли князеві, інші дали знати про отримання його пропозиції і тільки деякі висловилися з цього питання. Предводитель дворянства Зіньківського повіту Полтавської губернії від імені дворян зазначав, що вони не відчують великої потреби у таких школах. Але, якщо подібні заклади будуть засновуватися державою, то поміщики не відмовлять їм у матеріальній допомозі. Полковник М. Козицький, зокрема, обіцяв для цієї благодійної справи пожертвувати 200 крб. асигнаціями. Свою допомогу у випадку відкриття парафіяльних училищ запропонував також роменський поміщик Полтавської губернії (ім'я не вказано) [10, с. 121]. Більше відгуків на пропозицію князя Куракіна не надійшло.

Утопічний план заснування парафіяльних училищ без всяких витрат держави, розрахунок тільки на самодіяльність прихожан, благодійність поміщиків і дарову працю парафіяльного духовенства, заздалегідь був приречений на повне фіаско, як це і трапилось. Але то був вік сентименталізму, коли вірили в магічну силу гуманних принципів, проголошуваних з трону [12, с. 3]. У справі освіти народних мас державне керівництво сподівалось, що достатньо буде його відповідного закликати і поміщики стануть відкривати за власний рахунок школи для своїх кріпаків, а духовенство не відмовиться безплатно вчителювати. Роль громадської та приватної ініціативи в першій чверті XIX ст. на Лівобережній Україні в галузі освіти та увага суспільства до неї були низькими.

І.Ф. Павловський у своїй праці “Полтавцы иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители” (1914), згадує лише єдиний випадок заснування початкової школи поміщиками Полтавської губернії в епоху кріпосного права. У селі Чепуровці Пирятинського повіту Полтавської губернії вона була відкрита поміщицею Наталією Чеповою (точний рік не вказано). У перший рік існування у ній навчалось 23 учні. Засновниця закладу подала клопотання Полтавському губернатору про дозвіл побудувати нове приміщення для школи. Дозвіл на будівництво школи був наданий, а наглядачем початкового закладу був призначений, за проханням Н.Чепи, її чоловік Адріан Чепов, відома на той час і дуже інтелігентна людина. Він зобов'язався утримувати 50 учнів з числа бідних селян, забезпечувати їх книгами та іншими учбовими посібниками, а тих, що будуть показувати гарні успіхи у навчанні, нагороджувати. Вчителі, які працювали у цій школі, теж не залишались без уваги. Добросовісні “носії знань” за свою працю отримували землю і певну кількість грошей. Перший міністр народної освіти повідомив імператору про благодійний вчинок подружжя Чепових, на що останній, як писав П.В. Завадовський, “с удовольствием внимал к такому подвигу их” [11, с. 279].

Інших даних про відкриття початкових шкіл приватними особами в першій чверті XIX ст. у Чернігівській та Полтавській губерніях немає. У Чернігівській губернії у першій чверті XIX ст. діяло лише три парафіяльні училища з малою кількістю дітей. В Олександрійському парафіяльному училищі в 1815 р. навчалось 27 учнів, у Попорницькому – 24. А Купчицьке парафіяльне училище в 1815 р. вже не існувало [1, с. 77]. Більш плідна робота по відкриттю парафіяльних училищ була проведена в другій чверті XIX ст.

Діти, які закінчували парафіяльне училище, могли продовжувати навчання в повітовому училищі, а після закінчення останнього мали право вступу до гімназії. Але за

розпорядженням міністра народної освіти графа Розумовського від 18 вересня 1813 р. заборонялося приймати до гімназій дітей кріпаків. Цим наказом царський уряд забрав останню надію у простого люду отримати середню освіту і, таким чином, здобути вищу освіту в навчальних закладах Російської імперії. Видавці цього розпорядження мотивували свої висновки тим, що кріпаки не повинні навчатися з дворянськими та іншими дітьми “кращих станів” в одному навчальному закладі, а тим більше, що для них вистачить дворічного курсу повітових училищ [1, с. 70].

Велике значення для розвитку освіти на Лівобережній Україні мав указ покровителя освіти, малоросійського генерал-губернатора, князя О.Б. Куракіна 1803 р. про заснування училищ у всіх повітах, а в Полтаві і Чернігові – гімназій [8, с. 5].

Через байдуже ставлення місцевого населення деяких повітів до освіти, відкриття повітових училищ відбувалось повільно. У м.Сосниця Чернігівської губернії громада не забажала пожертвувати необхідні кошти до штатної суми, щоб відкрити місцеве училище. У ч. Мглині Чернігівської губернії зупинка була за будинком для початкового училища. Місцеве населення не збрало необхідної суми, за яку можна було купити будинок [1, с. 68]. Повітові училища в містах Борзні, Конотопі, Острі тривалий час не відкривалися з тієї причини, що грошові суми, які вносили місцеві громади, були недостатніми [7, арк. 68].

Жителі м.Кролевець Чернігівської губернії були активнішими у становленні початкової освіти. Дворяни жертвували необхідну суму грошей, придбали будинок і, таким чином, у першій чверті XIX ст. у місті було відкрито повітове училище. Чимало зусиль при цьому доклав поміщик Кролевецького повіту Н. Бардаков, який згодом став його першим опікуном [1, с. 38].

Згодом, громадськість все активніше почала включатись у відкриття навчальних закладів. За її безпосередньою участю одне за одним почали з'являтися повітові училища в Полтавській губернії: в Кременчуці та Ромнах – 1806 р., Кобеляках – 1808 р., Прилуках – 1812 р., Хоролі, Миргороді, Лохвиці – 1813 р., Лубнах – 1814 р., Гадячі, Зінькові – 1815 р., Переяславі та Костянтинграді – 1816 р., Золотоноші – 1820 р. [8, с. 4]. Відкривались повітові училища і в Чернігівській губернії: в Конотопі – у 1812 р., Острі – 1816 р., Сосниці – 1818 р., Мглині – 1820 р., Новозибкові – 1823 р., Борзні – 1824 р. [1, с. 38].

Матеріальне забезпечення нижчої ланки освіти у першій чверті XIX ст. було вкрай незадовільним. Коштів, які виділялися на утримання парафіяльних та повітових училищ, катастрофічно не вистачало. Часто ці заклади не мали необхідних навчальних приладь і посібників. З метою полегшення фінансового становища учбових закладів громадськість надавала їм посильну грошову допомогу у вигляді пожертвувань. В училищах створювалась особлива благодійна сума з пожертвувань почесних наглядців та інших осіб.

Значною меценатською діяльністю відзначався генеральний суддя і “кавалер” Петро Іларіонович Селецький. На користь Пирятинського повітового училища Полтавської губернії він зробив у 1821 р. благодійний внесок у розмірі 500 крб. асигнаціями, а з 1822 р. вносив по 101 крб. щороку. По 100 крб. асигнаціями дарував училищу штатний наглядач С. Ніколаєнко з 1820 по 1826 рр. [14, с. 25].

На ремонт будинку і лагодження класних меблів Лубенського повітового училища Полтавської губернії у 1814 р. від почесного наглядця П.О. Лисенка була отримана сума в 200 крб. асигнаціями [2, с. 138].

В 1819 р. у Миргородське повітове училище Полтавської губернії надійшла благодійна сума у розмірі 35 крб. асигнаціями від почесного наглядця Корсуна [6, арк.80]. У цьому ж

році вчителями Полтавської гімназії для училища були надіслані книги та інші учбові посібники на суму 46 крб. Асигнаціями [6, арк. 120].

Для запису пожертвувань в училищах велась особлива книга, в якій зазначалося хто і коли вніс благодійну суму, в якому розмірі. У Пирятинському повітовому училищі Полтавської губернії всі записи велись власноручно самими благодійниками. На першій сторінці книги було зазначено: "Для записки пожертвованной от частных благонамеренных особ в пользу Пирятинского уездного училища принесенных, дабы навсегда сохранить в незабвенной памяти и для потомства почетные имена сих благотворителей, кои вспомоществуя правительству патриотическими приношениями и пожертвованиями частных выгод общей пользе, приобрели особенное преимущественное право на уважение своих соотчичей и на всегдашнюю признательность сего учебного заведения. Мая 4 дня. 1813 г. Директор училищ Полтавской губернии Огнев". Далі йдуть записи пожертвувань: маршалок О.К.Закревський – 50 крб. асигнаціями, почесний наглядач Вакулович – 100, надвірний радник Забела – 50, поручик В.Тарновський – 25, обер-аудитор І. Трояновський – 50, колезький радник і «кавалер» Щербак – 50, колезький секретар П.Комаровський – 5, надвірний радник Грабовський – 10, штабс-капітан Я.Савицький – 25, Катерина Савицька – сріблом 1 крб., поручик Д. Ланчинський – 10, губернський секретар М. Горбаневський – 15, капітан і «кавалер» Є.Гамалія – 10, князь Жеваков – 50, колезький асесор Григорович – 4, місцевий голова з громадою – 100, титулярний радник Мокрицький – 10, прапорщик П.Судовщиков – 15, титулярний радник Юзефович – 5, колезький секретар Корсун – 5, губернський секретар Ненадський – 5, поручик Я. Свічка – 25, колезький регістратор І. Зайковський – 10 крб. асигнаціями і т.д. [14, с. 24-25].

Поодинокі були випадки грошових пожертвувань селян на користь учбових закладів. Так, від селянина О.Шелеста в 1819 р. надійшла благодійна сума у розмірі 10 крб. асигнаціями на користь Миргородського повітового училища Полтавської губернії [6, арк. 170].

Завдяки добродійним пожертвуванням меценатів освітньої справи матеріальний добробут початкових училищ покращувався незважаючи на те, що вони надходили рідко і в незначних сумах.

Розвитку освіти на Лівобережній Україні в першій чверті XIX ст. сприяли місцеві греки. На даній території, особливо в місті Ніжині, проживала значна кількість греків. Піклуючись про освіту своїх співвітчизників, вони запланували ще в 1811 р. створити капітал для заснування в м. Ніжині училища, в якому б могли отримувати освіту діти місцевих греків. Ініціатором цієї благодійної справи був грек Стефан Кирилович Буба. Його добрі наміри підтримали інші греки і протягом шести років була зібрана значна сума. У 1817 р. вона досягала 86000 крб. асигнаціями. Ця сума була внесена в Московську казну, а грецькому Ніжинському магістрату, як головному опікуну майбутнього закладу, було доручено утримувати початкове училище з відсотків пожертвованої суми [4, арк. 10]. 22 січня 1817 р. згідно наказу імператора Олександра I грецьке училище було відкрите [13, с. 17].

Але, крім грошових пожертвувань, греки сприяли збільшенню кількості учбових посібників для училищної бібліотеки. Благодійники пожертвували 1508 томів книг російською, латинською, німецькою, італійською мовами, у тому числі твори древніх греків, римських філософів, істориків [4, арк. 10].

Спочатку в училище приймали тільки дітей греків. Навчали учнів на їхній рідній мові, знайомили з культурою свого народу, вивчали російську мову, арифметику, початки географії, закон Божий, малювання і т.д. Але під кінець 50-х років XIX ст. учнівський склад змінився, збільшилась кількість дітей українців і росіян, а навчальні дисципліни викладались винятково російською мовою.

Після смерті своїх засновників і покровителів Олександрійське грецьке училище втратило свій добробут, а громадяни ставились до нього байдуже і не надавали грошової допомоги.

Отже, створювана в першій чверті XIX ст. нова система початкових навчальних закладів передбачала доступність для вихідців з усіх станів. В умовах самодержавно-кріпосницької системи Російської імперії вона була прогресивною, хоч і не мала далекої перспективи.

Головну увагу заможні верстви населення приділяли повітовим училищам, які були вищою ланкою початкових навчальних закладів. Діти дворян і чиновників становили більшість їх учнівського контингенту. Громадська ініціатива у розвитку освіти селян і міщан в першій чверті XIX ст. була в цілому невисокою.

Використана література:

- 1 Андріяшев А. Материалы для истории учебных заведений Черниговской дирекции с 1789-1832 г. – К., 1865. – 93 с.
2. Астряб М.И. Столетие Лубенского высшего начального училища (1814-1914) // Труды Полтавской ученой архивной Комиссии. – Полтава, 1914. – Вып. 2. – С. 121-178.
3. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К.: Либідь, 1998. – 615 с.
4. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. – Ф.1359. – Оп.1. – Спр. 897.
5. Внешкольное образование в России в период разложения и кризиса феодально-крепостнических отношений (1800-1861 гг.). – Харьков, 1966. – 43 с.
6. Державний архів Полтавської області. – Ф.958. – Оп.1 – Спр.1.
7. Державний архів Чернігівської області. – Ф.229. – Оп.1. – Спр.2.
8. Жук В.Н., Пустовіт Т.П. Наш рідний край. (З історії української національної культури). – Полтава, 1992. – Вип. 13. – 59 с.
9. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки: Курс лекцій. – Тернопіль, 1994. – 357 с.
10. Павловский И.Ф. К истории Полтавского дворянства 1802 – 1902 гг. – Полтава, 1906. – Вып. 3. – 03 с.
11. Павловский И.Ф. Полтавцы иерархи, государственные и общественные деятели и лаготворители. – Полтава, 1914. – 294 с.
12. Павловский И.Ф. Приходские школы в старой Малороссии и причины их уничтожения. – К., 904. – 40 с.
13. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Развитие освіти та науки в Ніжині в XVIII-XX ст. – Ніжин, 1996. – Ч. III. – 226 с.
14. Столетие Пирятинского городского училища 1814-1914. – К., 1915. – 144 с.

Тяжкороб І.

ЗАСНУВАННЯ ХАРКІВСЬКОГО І КИЇВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Сьогодні, коли сучасна вища педагогічна школа проходить період реформування, зростає суспільна увага до педагогічної освіти, посилюється акцент на підготовці